

MERVE NUR BOLAT | İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi
| *Religion-Philosophy Relationship in Ibn Rushd*

İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi *Religion-Philosophy Relationship in Ibn Rushd*

MERVE NUR BOLAT

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, 1. Dönem Mezun Öğrenci.
Ankara, Türkiye
Social Sciences University of Ankara,
Faculty of Divinity, 1st Term Graduate Student.
Ankara, Turkey

Türü: Makale

ORCID 0000-0002-4710-7265

merveenurbolat@outlook.com

Geliş Tarihi: 12 Haziran 2023 | **Yayın Tarihi:** 21 Aralık 2023

4. Makale

Atıf/Citation: Bolat, M. N. (2023). "İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi".
Genç Atebe Dergisi 4, 38-48

Özet

Din-felsefe ilişkisi tartışmalarına yeni bir yaklaşım tarzı ile yaklaşan İbn Rüşd, bu tartışmaya kendisine has bir bakışla yaklaşmış, özellikle bu konudaki özgün fikirleriyle katkı sağlayarak İslam felsefesini zenginleştirmiştir. Din-felsefe ilişkisine dair görüşlerini *Faslu'l-Makâl* adlı eserinde derleyen İbn Rüşd, din-felsefe ilişkisine dair yaptığı özgün ve tutarlı açıklamalarla İslam felsefesini bu konuda derinden etkilemiştir. Din ve felsefe hakkında çeşitli araştırmalar yapan İbn Rüşd söz konusu felsefi tartışmaya ise yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu çalışmada İbn Rüşd'ün din-felsefe ilişkisi hakkındaki görüşleri ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Felsefe, Filozof, İslam, Akıl.

Abstract

Ibn Rushd, who approached the discussions on the relationship between religion and philosophy with a new approach, enriched Islamic philosophy by contributing to this discussion with his unique perspective and original ideas. Ibn Rushd, who compiled his views on the relationship between religion and philosophy in his work *Faslu'l-Makâl*, deeply influenced Islamic philosophy on this subject with his original and consistent explanations on the relationship between religion and philosophy. Ibn Rushd, who conducted various researches on religion and philosophy, gave a new impetus to this philosophical debate. In this study, Ibn Rushd's views on the relationship between religion and philosophy are discussed.

Keywords: Religion, Philosophy, Philosopher, Islam, Reason.

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eskiye götürebileceğimiz din olgusu, evrensel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Din kavramı pek çok sosyolog, psikolog ve filozof tarafından tanımlanmıştır. Bunun temel sebebi olarak geçmişten günümüze kadar pek çok toplum inşa edilmiş olması ve her bir toplumun belirli bir dini inanç veya öğretisinin bulunması gösterilebilir. Dolayısıyla din, toplumda yaşayan ve bütün insanları kuşatan bir olgudur diyebiliriz. Felsefe ise en az din kadar köklü bir geçmişe sahip bir ilim dalıdır. Felsefede oldukça önemli bir yere sahip olan filozof Aristoteles için felsefe, "hakikatin bilgisi" anlamına gelmektedir. Felsefe; insanın, eşyanın tabiatını ve evreni anlayıp konumlandırmasında yardımcı olan önemli bir ilim dalıdır. Geçmişten bugüne kadar felsefe, başta Hıristiyanlar ve İslam filozofları olmak üzere birçok kişi tarafından yoğun bir şekilde üzerine düşünülüp tartışılabilen bir ilim olmuştur. Bununla beraber din-felsefe ilişkisi de tarihte pek çok Batılı filozof ve İslam filozofları tarafından ele alınmış, önemli bir sorun olarak gündeme getirilmiştir. Batılı filozoflar ve İslam filozoflarının tartışma konusu olan din-felsefe ilişkisi yalnızca geçmişte yapılmış bir araştırma ve tartışma konusu olmayıp, günümüzde de bu tartışmalar devam etmektedir. Bu durumun temel nedenlerinin başında din ile felsefenin başlı başına dinamik ve canlı bir konuma sahip olması gelmektedir.

İslam felsefesinin bugün önemli bir konumda olduğu yadsınamaz bir gerçektir. İslam filozoflarının fikirleri, bilime olan katkıları, felsefeye ve İslam felsefesine kazandırdıkları yeniliklerle İslam felsefesini zenginleştirdiklerini görmekteyiz. Din-felsefe ilişkisi, İslam felsefesinde birçok İslam filozofunun ele aldığı problemlerden birisidir. Bu konu Batı felsefesinde ele alınmasının yanı sıra İslam felsefesinde de yoğun ilgi görmüş bir tartışma alanıdır. Kindî, Fârâbî, İbn Sînâ, İhvân-ı Safâ ve İbn Rüşd gibi büyük İslam filozofları tarafından ele alınan din-felsefe ilişkisine her bir filozof tarafından farklı anlam yüklenmiştir. Filozofların yaşadığı dönemin meydana getirdiği tarihi süreç ve yaşadıkları dönemin felsefe ile olan ilişkisi, filozofların bilgi seviyelerinin birbirinden farklı olması onların din-felsefe ilişkisine olan görüşlerini tetiklemiştir.

Bu çalışmada felsefe, dinin tanımı ve din-felsefe ilişkisine dair genel bir bakış ele alınacaktır. Daha sonra İslam filozoflarının din-felsefe ilişkisine yönelik görüşleri verilir, ardından çalışmanın esas konusunu teşkil eden İbn Rüşd'de din-felsefe ilişkisi üzerinde yoğunlaşarak İbn Rüşd'ün din-felsefe ilişkisi tartışmasında İslam felsefesine sunduğu önemli yaklaşımları ele alınacaktır.

1. Din ve Felsefe

1.1. Din Nedir?

Din kelimesinin tarihsel süreç içerisinde pek çok tanımı yapılmıştır. Dinin tam olarak tanımının tanımı kolaymış gibi gözüküyor olsa da din kavramını tam anlamıyla tanımlamak kolay değildir. Çünkü din, tarihi kökenleri itibarıyla neredeyse insanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe dayanmaktadır. Geçmişten günümüze kadar din kavramına bakıldığında her toplumun bir dini veyahut dini inancı bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla din kavramının tanımı oldukça çeşitlilik arz etmektedir.

Batı dillerinde din (religion) sözcüğü, köken itibarıyla Latince 'religio'dan gelmekte, "religio" da Lucretius (M.Ö.99-M.Ö.55) ve Cicero'nun (M.Ö.106-M.Ö.43) verdikleri bilgilere göre 'religare' ve 'religere' kökünden gelmektedir. İbranicede din karşılığı olarak 'dath'; kanun, hüküm ve yargı anlamlarına gelirken, yine İbranice'deki 'tora' sözcüğü köken itibarıyla din, şeriat, hüküm, kanun, mezhep, ilim, eğitim gibi manalar taşımaktadır.¹ Din, Arapçada ise etimolojik düzlemde 'd-y-n' fiil kökünden gelmekte olup borçlu olma, üstün gelme, idare etme, hâkimiyet kurma, otorite sahibi olma, yönetme, baş eğdirme veya buyruk altına almak amacıyla güç kullanma, zora başvurma, itaat altına alma, köleleştirme, itaat, kulluk, kölelik, birbirinin buyruğuna girme, inanma, adet edinme, şeriat, kanun, mezhep, millet, izlenen örnek, usul, âdet, hal, tutulan yol, huy; yargı, sorgu, ceza ve mükâfat (karşılık) gibi anlamlara gelmektedir.²

Dinin İslam'daki klasik tanımı şu şekilde yapılmıştır: "Din, selim akıl sahiplerine hakikatin gayesini bildiren, onları kendi irade ve seçimleriyle Allah'ın elçilerinin bildirdiği şekilde iyilik, doğruluk ve kemale, öbür dünyada kurtuluşa götüren ve Allah tarafından konulmuş ilahi bir kanundur."³ Farklı manalarda kullanılan din teriminin kökensel yapısı hakkında verilen yaklaşımlar değerlendirildiğinde dini; ceza, yargı, mükâfat bağlamında Tanrı'ya korku ile karışık bir sevgi ile bağlanmak anlamında ele almamız mümkündür.⁴

1.2. Felsefe Nedir?

Felsefe kavramının tarih içerisinde gerek İslam filozofları gerekse Batılı filozoflar tarafından pek çok tanımı yapılmıştır. Dolayısıyla her bir filozofun felsefe kavramına kazandırdığı bir anlam vardır. Bu tanım çeşitliliğinin temel nedeni ise her bir filozofun kendisine has zihin dünyasının, hayata dair farklı bakış açılarının bulunması ve yaşadıkları sosyal çevre ile kendi dönemlerinin getirmiş olduğu tarihi süreçtir. Felsefe kavramı hakkında yapılan tanımlara geçmeden önce felsefe kelimesinin kökenine bakmamız isabetli olacaktır.

Felsefe, bileşik bir sözcük olarak Grekçe "philosophia" sözcüğüyle karşılanmıştır. "Philosophia" sözcüğü sevmek anlamına gelen "phileo" fiiliyle bilgelik anlamına gelen "sophia" sözcüklerinden türetilmiş olup, "bilgelik sevgisi" ve "hikmet arayışı" anlamını taşır.⁵ Yukarıda da bahsettiğimiz üzere her çağın filozofu felsefeye farklı yeni bir tanım getirmiştir. Bu tanımları kısaca şu şekilde ele alalım:

Platon'a (M.Ö.427-347) göre felsefe: "doğruya varmak, var olanı bilmek için düşüncenin yöntemli bir çalışmasıdır."⁶

¹ Ejder Okumuş, *Din Sosyolojisi* (Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2018), 436.

² Okumuş, *Din Sosyolojisi*, 437.

³ Mahir Gül, *İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 5.

⁴ Gül, *İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi*, 5.

⁵ Ahmet Cevizci, *Felsefeye Giriş*, (İstanbul: Say Yayınları, 2017), 16.

⁶ Murtaza Korlaelci, "Din-Felsefe Etkileşimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (Haziran 1999), 70.

MERVE NUR BOLAT | İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi
| *Religion-Philosophy Relationship in Ibn Rushd*

Aristoteles'e (M.Ö. 384-322) göre felsefe: "hakikatin bilgisidir." Yine Aristoteles felsefenin, "var olanın ilk temellerini ve ilkelerini araştıran bir bilim" olduğunu söyler.⁷

Charles Bourdel'e göre "felsefe yahut hikmet en umumi, binaenaleyh insan aklını en fazla ilgilen-diren ilmî meselelerin tetkikidir."⁸

Yeniçağ felsefesinin kurucularından Descartes (1596-1650) felsefeyi mümkün olduğu nispette bütün ilimleri kuşatan bir alan olarak kabul ediyor ve insanla hayvan arasındaki farkın bir sınırı olarak görüyordu. Ona göre felsefe sözünden "hikmeti (bilgelik) incelemek" anlaşılır. Bilgelikten de insanın bilebildiği kadar bütün şeylerin tam bilgisi anlaşılır.⁹

Felsefe kavramını kullanan ilk filozof Pythagoras (M.Ö.6.yy.)'tır. İhvan-Safâ, Pythagoras'ın felse-feden ne kastettiğini şu şekilde değerlendiriyor: "Pythagoras'a göre felsefenin başlangıcı ilim sevgisi, ortası insanın gücü kadarıyla varlıkların mahiyetini bilip tanınması, sonu da ilme uygun bir şekilde konuşup yaşamaktır."¹⁰ Yukarıdaki felsefe tanımlarından hareketle diyebiliriz ki felsefe kişinin hayatı anlamlandırma çabasıdır. İster filozof olsun ister bilim adamı her insan hayatında felsefeye başvur-maktadır.

1.3. Din-Felsefe İlişkisi

Din-Felsefe ilişkisi tarih içerisinde geçmişten günümüze kadar ele alınan tartışma konularından biri olmakla kalmayıp günümüzde de güncelliğini hâlâ korumaktadır.

Kelime olarak "bilgelik sevgisi" ve "hikmet arayışı" anlamına gelen felsefe esas olarak bir tür bil-gidir.¹¹ Platon'un da dediği gibi felsefe doğruya ulaşabilmek için sistemli düşünebilmek adına yapılan çalışmadır. Felsefe insanın kendisini anlamlandırması noktasında kendisini tanımasına imkân sağla-maktadır.

Din, bilim ve sanat gibi temel insani faaliyet tarzlarından ve tarihsel-kültürel kurumlardan bi-ridir.¹² Kelime olarak itaat altına alma, köleleştirme, itaat, kulluk, kölelik, birbirinin buyruğuna girme, inanma, adet edinme, şeriat, kanun, mezhep, millet, izlenen örnek, usul, âdet, hal, tutulan yol, huy; yargı, sorgu, ceza ve mükâfat anlamlarına gelen din kavramı terim olarak "Din, ferdi ve içtimaî yanı bulunan, fikir ve tabiat açısından sistemleşmiş olan, insanlara bir yaşam tarzı sunan onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurumdur. O bir değer koyma, değer biçme ve yaşam tarzıdır."¹³

⁷ Korlaelçi, "Din-Felsefe Etkileşimi", 70.

⁸ Korlaelçi, "Din-Felsefe Etkileşimi", 70.

⁹ Necip Taylan, *Anahatlarıyla İslâm Felsefesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011), 19.

¹⁰ Gül, *İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi*, 9

¹¹ Ahmet Arslan, *Felsefe Tarihine Giriş* (Ankara: Adres Yayınları, 2016), 27.

¹² Arslan, *Felsefe Tarihine Giriş*, 327.

¹³ Korlaelçi, "Din-Felsefe Etkileşimi", 69.

Felsefe ile din, birbiriyle sıkı bir münasebet içerisinde bulunan iki alandır. Din ve felsefeyi birbirinden bağımsız düşünmek mantıksal hataya düşmeye sebebiyet vermenin kapısını aralamaktadır. Tarih içerisinde Batı dünyasından Augustinus, Clemens, Origenes gibi filozoflar din ile felsefenin birbiriyle çatışmadığını aksine birbiriyle belirli bir ahenk içerisinde olduğunu ifade etmişlerdir. Benzer bir yaklaşım da Fârâbî ve İbn Rüşd gibi İslam filozofları tarafından sergilenmiştir. Onlar da felsefe ile dinin birbiriyle uyum içerisinde olduğunu beyan etmiştir. Geçmişten günümüze kadar felsefe-din ilişkisi pek çok ilmî tartışmaya konu olmuş bir problemdir. Bugün güncelliğini hâlâ koruyan din-felsefe ilişkisine bakıldığında dinin vahiy, felsefenin akıl temelli olduğu görülmektedir. Din insanlara her zaman düşünmeyi telkin ettiği için bu noktada felsefeye başvurmak hiç şüphesiz gereklidir. Bireyin dini inancını yaşayıp idrak edebilmesi noktasında felsefe başvurulması gereken bir ilim dalıdır. Zira felsefe bizlere doğru düşünmenin kodlarını sunmaktadır. Dolayısıyla dini anlayıp, yaşayabilme ve inanan bireyin hayatını dini eksen içerisinde sürdürebilmesi hususunda felsefe en önemli düşünme sanatıdır diyebiliriz.

2. İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi

2.1. İbn Rüşd'ün Hayatı

İslam ilim ve düşünce geleneğine olan katkılarıyla bilinen ve zengin bilgi birikimine sahip olan Endülüslü İbn Rüşd İslam felsefesinin önemli filozoflarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalnızca kendi bulunduğu çağına değil kendinden sonraki çağlara da oldukça katkı sağlayan İbn Rüşd yalnızca İslam felsefesini değil aynı zamanda Batı'yı da derinden etkisi altına almış başarılı bir filozoftur.

1126 yılında Kurtuba'da doğan İbn Rüşd, tıpkı dedesi Ebû'l-Velîd Muhammed ve babası Ebu'l Kâsım Ahmed gibi Kurtuba'nın kadısıydı. Dini ilimleri babasından tahsil eden İbn Rüşd, Hâfız Ebu Muhammed İbn Rızk tarafından fıkıh dersleri okudu. Dini ilimleri okumaya devam eden İbn Rüşd, Endülüste İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eserini ezberledi. Bununla beraber tıp ve matematik dersleri de aldı.

Belirli bir zaman geçtikten sonra ünlü filozof İbn Tufeyl ile yolları kesişen İbn Rüşd, 1169 yılında İbn Tufeyl tarafından el-Murabitun Devleti'nin hükümdarı olan Ebû Ya'kûb Yûsuf İbn Abdülmü'min'e takdim edildi. Hükümdar Ebû Ya'kûb Yûsuf İbn Abdülmü'min, Endülüsteeki kültür ve çevresinden etkilenmesinin yanı sıra İbn Tufeyl gibi meşhur bir İslam filozofunun sohbetlerine katılarak felsefe ve bilime ilgi duymaya başladı. Hükümdarın bu alana karşı ilgi ve merakı onu devlet işlerinden arta kalan zamanlarda felsefe kitapları okumaya sevk etti. Hükümdar, yalnızca felsefe alanında değil tıp, metafizik, fizik gibi bilim dallarıyla da ilgilenerek sarayında bu alanlara dair bir kütüphane oluşturdu.

Hükümdarın felsefe ve bilime olan düşkünlüğü ve ilgisi, onu Aristoteles'in eserlerini araştırmaya sevk etmiş, bu alanda okumalar yapmaya başlamasına rağmen Aristoteles'in eserlerini okumakta ve anlamakta zorlanmıştı. Aristoteles'in anlaşılması zor olan kitaplarının kolay anlaşılabilmesi için de dönemin meşhur filozoflarından olan İbn Tufeyl'den söz konusu eserlere özet ve şerhler yazmasını

MERVE NUR BOLAT | İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi
| *Religion-Philosophy Relationship in Ibn Rushd*

talep etmiştir. Ancak 68 yaşında olan İbn Tufeyl, şerh yazmanın külfetli bir iş olduğunu ifade ederek bu işi gerçekleştirecek filozofu bulabileceğini hükümdara bildirmiş ve İbn Rüşd'ü halifeye takdim etmiştir. İbn Tufeyl'in önerisi ile Aristoteles'in eserlerini şerh etmeye başlayan İbn Rüşd, 1169 yılında İشبیلیye (Sevilla) kadısı olmuş, iki yıl sonra da Kurtuba Baş Kadılığına (Kâdî'l-Kudât) getirilmiştir.

Hükümdarın vefatı ile yerine geçen oğlu Ebu Yûsuf Ya'kûb, babası gibi İbn Rüşd'e saygılı ve ilgili olmaya özen göstermiş, İbn Rüşd'ü özel hekimi olarak yanında bulundurmıştır. Ancak bu yakınlıktan rahatsızlık duyan İbn Rüşd'ün rakipleri, hükümdara İbn Rüşd hakkında çeşitli şikâyet ve birtakım ithamlar sıralamışlardı. Bu itham ve şikâyetler üzerine başta İbn Rüşd olmak üzere bazı aydın ve filozoflar Kurtuba'nın 73 km. kuzeyindeki Elisâne'ye (Lucena) sürgün edilmiştir.

Halife el-Mansûr, İbn Rüşd'e eski itibarını iade ederek onu Merrâkeş'e davet etmiş, filozof davet üzerine Merrâkeş'e gitmiştir. Merrâkeş'e gitmesinden kısa bir süre sonra da 1198 yılında vefat etmiştir.¹⁴

2.1.1. Eserleri

Başta Endülüs olmak üzere İslam felsefesinin önde gelen filozoflarından biri olan İbn Rüşd, din bilimleri, mantık, tabiat bilimleri (fizik), metafizik, psikoloji, zooloji, astronomi, tıp, politika ve ahlâk olmak üzere pek çok bilim dalında önemli kitaplar meydana getirmiştir. Özellikle Aristoteles'in eserlerine yazmış olduğu kısa (Compendium), orta (Medium) ve büyük (Magnum) şerhleriyle haklı olarak, Orta Çağ'ın en büyük şârihi (Commenator) unvânını kazanmıştır. Bizim saptayabildiğimiz kadarıyla, mantık alanında, farklı şerhleriyle birlikte 46, tıp alanında 23, tabiat bilimleri alanında 22, metafizik alanında 15, dini ilimler alanında 10, astronomi alanında 5, politika ve ahlâk alanlarında 1 eser olmak üzere toplam 125 eser yazmıştır.

Yazdığı eserleri incelediğimizde İbn Rüşd'ün İslam düşüncesine özgün eserler ve fikirler kazandıran bir filozof olduğunu görmekteyiz. Endülüs'te bulunduğu dönemde özgün fikirleri ve felsefeye olan farklı yaklaşımlarının bulunmasıyla hem kendi dönemini hem de İslam felsefesini zenginleştirmiştir. Bu nedenle İbn Rüşd, İslam düşüncesinin en özgün eserler veren düşünürlerinden birisi olarak kabul edilmiştir.

2.2. İbn Rüşd'e Göre Din

Din her şeyden önce bireyin hayatına dünya ve ahiret mutluluğu kazandırabilmeyi kendisine temel prensip olarak edinmiştir. Dinin amacı doğru bilgiyi ve doğru amelleri öğretmektir. Bununla beraber din aynı zamanda hayatın her alanını kuşatabilecek bir işleve sahiptir. Din kavramını neredeyse insanlık tarihi kadar eskiye götürebilmemiz mümkündür. Zira insanlığın geçmişten bugüne kadar olan dönemlerine baktığımızda dine ve dini öğretilere yönelik eğilimleri olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla din bütün insanlık tarihi için evrensel bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam da bu

¹⁴ İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl Felsefe-Din İlişkisi*, çev. Bekir Karlığa (İstanbul: İşaret Yayınları, 2019), 61-63.

noktada filozoflar da din kavramı üzerine çeşitli araştırma ve incelemeler yaparak dine yönelik farklı bakış açılarıyla tanımlamalar getirmişlerdir.

Batı'da "Averroes" olarak, Latin dünyasında "Commentator" ve İslam dünyasında "eş-Şârih" lakaplarıyla bilinen İbn Rüşd, kendisine has üslûbu, çeşitli konularda getirdiği orijinal düşünceleri ve özgün bakış açısıyla İslam felsefesini zenginleştirip felsefeye pek çok yenilik kazandırmıştır. İbn Rüşd için her şeyden önce dinin öncelikli hedefinin yalnızca seçkin ve yüksek zümrelerin değil aynı zamanda toplumun bütün kesimini kapsayan bir işlevi bulunmaktadır.

İbn Rüşd dinin, var olanları akılla incelemeyi ve Allah'ın varlığını göstermesi bakımından bunları değerlendirmeyi zaruri kıldığını ifade etmekte, yapılan değerlendirmelerin de ancak bilinen yola çıkılarak bilinmeyene ulaşmak şeklinde gerçekleşeceğini söylemektedir.¹⁵ Dolayısıyla İbn Rüşd için şeriat yani din, var olanları akıl ile incelemeye ve bu yöntemle var olanların bilgisini araştırmaya yönelmektedir. Ona göre din, mevcudatın akıl vasıtasıyla öğrenilmesini bize buyurmaktadır. Din sayesinde inananlar dünya ve ahiret mutluluğu elde etmektedir. İbn Rüşd bu tanımlamaları yaparken İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an'ı Kerim'den deliller getirmektedir. Kur'an'dan çeşitli örnekleri delil olarak sunarak bir din tanımını yapmaktadır. Bu manada İbn Rüşd, Haşr Sûresi 2. âyeti ("فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ" ¹⁶ "o halde ibret alın, ey akıl sahipleri!") delil olarak göstermektedir. Ayette yer alan "ibret alın" kelimesinden kastedilen anlamın "düşünüp araştırın" olduğunu, dolayısıyla buradaki ayetten yola çıkarak İbn Rüşd'ün akli ve dini kıyasın kullanılması gerektiğine vurgu yaptığını görmekteyiz. Buradan hareketle İbn Rüşd açısından din hakkında ne kadar araştırma ve incelemeler yapıp bilgimizi artırırsak, kâinatın yaratıcısı olan Allah Teâlâ'ya olan inancımız da bu bilgilerle aynı doğrultuda artacaktır. Bu nedenle din, İbn Rüşd için oldukça önemli ve üst bir konuma sahiptir.

2.3. İbn Rüşd'e Göre Felsefe

Endülüs'ün önde gelen filozoflarından biri olan İbn Rüşd'ün felsefe hakkındaki düşünceleri hiç şüphesiz döneme damgasını vurmuştur. Onun felsefi görüşünü ele almadan önce ister felsefe olsun isterse de din olsun, her iki kavramı da ele alırken insanı merkeze alarak felsefi düşünce yapısını temellendirdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Onun felsefesinin oluşmasında o dönemde Endülüs'te bulunan ilmi ve kültürel zenginlik, Aristoteles gibi büyük bir filozofun eserlerine şerhler yazması ve kendi ilmi birikimi gibi çeşitli etkenler rol oynamıştır. Aristotelesçi bir felsefi tutuma sahip olan İbn Rüşd'e göre felsefe, her şeyden önce insanın bilgi ve düşüncesinin kemale ulaşabilmesine katkı sağlayan bir ilim dalıdır.

İbn Rüşd'e göre felsefenin temel meselesi varlıktır. Ancak varlıktan kastedilen husus ile felsefe ile varlığın eşleştirilmesi değil, yalnızca felsefenin konusu olarak yer almasıdır. Zira İbn Rüşd, felsefeyi gerçeğe götüren yol ve yöntem olarak kabul etmektedir.

¹⁵ İbn Rüşd, Faslu'l-Makâl, çev. Bekir Karlığa, 79-80.

¹⁶ el-Haşr, 59/2.

MERVE NUR BOLAT | İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi
| Religion-Philosophy Relationship in Ibn Rushd

İbn Rüşd'ün “*Faslu'l-Makâl*” eserini incelediğimizde kitapta, felsefeye ve mantık ilimlerine bakmanın şeriata göre hükmünün mendub mu, haram mı, mubah mı yoksa vâcib mi olduğunu; kısacası felsefe yapmanın İslam dinine göre fihhi hükmünün ne olduğunu araştırdığını görmekteyiz.

O *Faslu'l-Makâl*'de felsefe için şu ifadeleri kullanmaktadır: “Eğer felsefenin görevi var olanlara bakmaktan ve varlıkları Allah Teâlâ'ya delâleti yönünden değerlendirmekten öte bir şey değilse açık bir şekilde felsefenin delâlet ettiği konunun bilinmesi şeriat yönünden vâcib veyahut mendüb olarak hükmedilmiştir.”¹⁷ ifadesine yer vermektedir. İbn Rüşd'ün felsefe yaparken başvurduğu en temel ilim mantık olmuştur. Ona göre hem felsefe hem de din için mantık ilminin eyleme geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü var olan şeylerin akıl aracılığıyla ele alınıp değerlendirilmesi vaciptir. Bilinenden bilinmeyi de aklı kıyâsla elde ederiz ki bu da vâcib hükmündedir. İbn Rüşd felsefe ve kıyâsın gerekliliği hakkında görüşlerini beyan ederken Kur'an'dan seçmiş olduğu ayetleri delil göstererek kendi argümanını desteklemektedir. Arâf Sûresi 185. ayet-i kerîme'de Yüce Allah “Göklerin ve yerin egemenliği üzerinde, Allah'ın yarattığı her bir nesne üzerinde ve kendi ecellerinin yaklaşmış olabileceği hususunda hiç kafa yormadılar mı?”¹⁸ buyurmaktadır. Bu ayetten hareketle İbn Rüşd, varlıklar üzerinde muhakeme etmenin felsefe açısından bir zorunluluk olduğuna dikkat çekerek hakikate ulaşabilmek için akli istidlalin zaruriyet olduğunu ifade etmektedir. Kısacası ona göre varlığı idrak edip kavrayabilmenin yolu istidlali kullanmaktır. İbn Rüşd, bunu yapabilmek ve hakikate doğru bir şekilde ulaşabilmek için insanlar arasında hiçbir etnik, dinsel, mezhepsel köken ayrımı yapmaksızın onların bilgilerinden yararlanarak sahipsiz bir anlayış elde edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Ancak o, bu bilgilerden yararlanırken, bilgileri akıl ve mantık süzgecinden geçirerek hakiki bir bilgi elde edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla o, mevcudat hakkında hakiki bilgilere ulaşmak için akli merkeze alan bir yaklaşım sergilemektedir.

2.4. İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi

Din-felsefe ilişkisi genelde felsefenin özelde ise din felsefesinin en önemli tartışma konularından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Batılı filozoflar geçmişten bugüne kadar din-felsefe ilişkisi üzerine pek çok araştırma yapmıştır. Din-felsefe ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar yalnızca batılı filozoflar tarafından değil aynı zamanda İslam filozofları tarafından da araştırılan tartışma konularından birisidir. İslam felsefesinin de yakından takip ettiği bir tartışma olan din-felsefe ilişkisi, İslam filozofları tarafından da araştırılıp tartışılacağı bir mesele olarak devam etmiştir. Tam da bu noktada batıda “Averroes” lakabıyla tanınan İbn Rüşd, bu tartışmaya farklı bir boyut kazandırarak din-felsefe ilişkisi üzerine daha farklı ve özgün bir yaklaşım sergilemiştir. O, felsefe kavramının yerine hikmet, din kavramının yerine ise şeriat kavramını kullanmakla beraber, vahiy kaynaklı din ile, akıl kaynaklı felsefe arasında uzlaştırmacı bir yaklaşımı benimsemiştir.

¹⁷ İbn Rüşd, *Faslu'l-Makâl*, çev. Bekir Karlığa, 77.

¹⁸ Kur'an Yolu (9 Mayıs 2023), el-Araf 7/185.

İbn Rüşd'e göre din-felsefe ilişkisinde, her şeyden önce felsefe dinin dostu ve süt kardeşidir. Dolayısıyla onun için felsefe ile din, aynı memeden süt içen iki kardeş gibidir. Cevher ve özü itibariyle iki dost iki sevgili gibidir.¹⁹ O, din ve felsefe ilişkisini ele alırken her iki alanın birbiriyle çelişmediğini ifade etmiştir. İbn Rüşd, felsefe ile din arasında bulunan ilişkiden bahsederken aslında her iki alanın da gerçeği yani hakikati söylediğini vurgulamaktadır. Ancak din, toplumun tamamına gerçeği anlatmayı tercih ederken, felsefe yüksek zümrelere hitap etmektedir.

İbn Rüşd din felsefe ilişkisini;

- İnsanın varlık amacı olan bilgi ve amelde yetkinlik,
- İnsanların bu gayeyi gerçekleştirme yönünden farklı seviyelerde bulunmaları ve
- Din ile felsefenin varlık amacını gerçekleştirme yolunda insana yol gösterme fonksiyonuna sahip olduklarını söylemek mümkündür.²⁰

Dolayısıyla din ile felsefe, meseleleri ve amaçları bakımından ortak bir amaca sahip iken izledikleri yöntem ve usul bakımından birbirinden ayrılmaktadır. İbn Rüşd, hakikate ulaşmada ve mevcudatın anlamlandırılması hususunda akli istidlale başvurulması gerektiğini ayetleri delil göstererek din açısından felsefenin gerekli olduğuna dikkat çekmektedir. Dolayısıyla din ile felsefe birbiriyle çelişmemektedir. Çünkü ona göre, hakikat hakikate ters düşmez. Hak, hak ile olur; ancak hak ile batıl bir arada bulunmaz.

Din ile felsefe arasında herhangi bir çelişki bulunmadığını belirten İbn Rüşd din ile felsefenin birbiriyle paralel olarak ilerleyen, aralarında zıtlık bulunmayan uyumlu iki alan olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber bazı hususlarda sanki din ile felsefe çelişiyor gibi gözükse de tam bu noktada din ile felsefenin çelişmediğini ortaya koymak için tevil yapılması gerektiğini söylemektedir. Dolayısıyla İbn Rüşd, düşüncelerden şeriate uygun olanların alınması gerektiğini söylerken, dine uygun olmadığı belirtilen meselelerde ise tevil yapılmasını öngörür. Ancak tevil yapmak herkesin yapabileceği kolay bir iş değildir. Tevil yapılabilmesi için gerekli ilmî yetkinliğe sahip olunması gerekmektedir. Zira tevil yapılırken herhangi bir yanlışlık yapılması durumunda ortada büyük bir kargaşa meydana gelecektir. Dolayısıyla İbn Rüşd'e göre tevil yapmak için yeterli ilmî birikime sahip olmayanlar bu işi yapmamalıdır. Aslında din ile felsefe arasında görülen bu zıtlığın temel sebebi olarak tevil yönteminin yanlış uygulanmasından kaynaklandığını söyleyen İbn Rüşd, işte tam da bu yüzden tevil yapacakların gerekli ilmî ve fikrî yetkinliğe sahip olması gerektiğini söylemektedir. O, bu yöntem ve usul takip edilerek din ile felsefe arasında herhangi bir çelişkinin olmadığını, aksine din ve felsefenin birbiriyle uzlaştırılmış iki alan olduğunu belirtmektedir. Ancak İbn Rüşd her iki alanı uzlaştırırken iki alandan birini yüceltip diğerine daha az değer atfetmeyerek, aksine iki alan arasında bağlantılar kurarak ortak noktada buluşturmuştur.

¹⁹ İbn Rüşd, *Din ile Felsefe Arasındaki İlişki Hakkında Son Söz*, çev. Mahmut Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2022), 14.

²⁰ Hüseyin Sarıoğlu, *İbn Rüşd* (Ankara: İsam Yayınları, 2011), 94.

MERVE NUR BOLAT | İbn Rüşd'de Din-Felsefe İlişkisi
| Religion-Philosophy Relationship in Ibn Rushd

İbn Rüşd, bu iki alanı birbiriyle uzlaştırırken var olanlar üzerinde düşünmenin İslam'ın emri olduğunu söyler. Dolayısıyla İbn Rüşd görüşlerini temellendirip tezlerini ortaya koyarken doğrudan Kur'an'da geçen ayetlerden faydalanmaktadır. Aklın merkeze alınmadığı bir dinin kabul edilmesinin neredeyse imkânsız olduğunu söyleyen İbn Rüşd, hakikati anlayabilmenin ve dünya ve ahiret saadeti elde edebilmenin yolunun aklın ilkeleri doğrultusunda dinin ve felsefenin birbirini tamamlayan iki kavram olduğunu anlamaktan geçtiğini söylemektedir.

Sonuç

Din olgusu, insanlığın başlangıcından itibaren kendisine yer edinmiştir. İnsanlık tarihi kadar eskiye götürebileceğimiz din, hemen hemen her toplumda kendisine alan açmıştır. Zira yapılan din araştırmalarına baktığımızda en bariz sonuç olarak bir toplumun dinsiz olmayacağını görmekteyiz. Bunun en bariz örneği günümüzde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkan Göbeklitepe'dir. Göbeklitepe, Sümerlerden dahi eski bir zaman diliminde tezahür etmiş tarihi bir yapı olmakla beraber burada bizi ilgilendiren husus, oradaki halkın toplu bir şekilde ibadet yapıp ayinler düzenledikleri toplanma alanlarının bulunmasıdır. Dolayısıyla bilimsel olarak da din kavramının tarihçesi oldukça köklü bir geçmişe sahiptir. İnsanlığın varoluşuna kadar köklü bir geçmişe dayandırabileceğimiz din olgusu, araştırılmaya, incelenmeye başlanmıştır. Felsefe ise en az din kadar köklü bir tarihi sürece dayanan kavram olup en az din kadar araştırılan bir ilim dalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Zamanla din ile felsefe tartışmaları gündeme gelmeye başlamış, kimi filozoflar bu iki alanın birbiriyle uyumlu olduğunu söylerken kimi filozoflar da din ile felsefenin birbiriyle zıt iki alan olduğunu söyleyerek iki alan arasında herhangi bir uyum olmadığını ifade etmiştir.

Batılı filozofların yanı sıra İslam filozofları da din-felsefe ilişkisi tartışmalarına dâhil olmuştur. Başta Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ olmak üzere pek çok filozof tarafından tartışılan din-felsefe ilişkisine, Endülüs'ün meşhur filozoflarından biri olan İbn Rüşd tarafından farklı bir boyut kazandırılmıştır.

Endülüslü filozof İbn Rüşd, İslam felsefesinin önde gelen filozoflarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Küçük yaşlardan itibaren aldığı eğitim ve ilme olan merakı onu Batı'da ve İslam dünyasında meşhur bir filozof hâline getirmiştir. Onun düşünceleri, yalnızca kendi bulunduğu döneme değil o dönemden günümüze kadar güncelliğini korumuştur. Onun felsefe ve din anlayışının oluşmasında Endülüs'ün kültürel, sosyal ve ilmi zenginliğinin oldukça üst seviyede bulunması, İbn Tufeyl gibi büyük filozoflar ile yakın temaslar kurup iletişimde olması, küçüklüğünden itibaren hemen hemen pek çok alanda ilim yapmış olması, Aristoteles gibi büyük bir filozofun eserleri üzerine şerhler yazarak çalışmalar sürdürmesi gibi pek çok faktör bulunmaktadır.

İbn Rüşd'e göre felsefe dinin süt kardeşidir. Her ikisinin aynı kaynaktan beslenen bir yapıya sahip olduğunu ifade eden İbn Rüşd'e göre din ile felsefe birbirine zıt olması kabul edilir bir durum değildir. Zira İbn Rüşd'e göre din, felsefe yapmaya teşvik etmektedir. İbn Rüşd, Kur'an'dan ayetleri delil göstererek dinin felsefeyi zorunlu kıldığını beyan etmektedir. Dolayısıyla bu iki alanın birbirine uyumsuz olması düşünülemez. Ona göre, şayet din ile felsefe birbirine zıt olsaydı, Kur'an'da felsefe yapmaya teşvik eden ayetlerden bahsedilemezdi. Söz konusu ayetler insanı felsefe yapmaya teşvik

ettiği için din ile felsefenin kardeş konumunda olduğunu söyleyebiliriz. Din de felsefe de aynı amacı yani hakikati elde etmeyi kendisine gaye edinmektedir. Ancak İbn Rüşd'ün ayırım yaptığı husus din ve felsefenin izlediği yöntem ve usuldür. Bununla beraber İbn Rüşd'e göre felsefe ile din birbiriyle çelişmemekle birlikte hitap ettiği hedef kitle bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Din toplumun her kesimine ulaşmayı hedeflerken felsefenin ise aydın dediğimiz yüksek zümrelere hitap eden bir yönü bulunmaktadır.

İbn Rüşd, din-felsefe ilişkisi tartışmalarına özgün düşünceleriyle işlevsel bir katkı sağlayarak İslam felsefesini zenginleştirmiştir. İbn Rüşd din-felsefe ilişkisinde din ile felsefe arasında herhangi bir uyumsuzluk ve çelişkinin bulunmadığını, din ile felsefeyi uzlaştırma noktasında başvurulacak yöntem olarak tevil yapılması gerektiğini söylemiştir. İbn Rüşd, tevil yapılarak bu çelişkilerin giderileceğini söylemekle beraber herkesin tevil yapmaması gerektiği hususunda uyarılarda bulunmuştur. Bu uyarıda bulunmasının temel nedeni ise bunun kolay bir iş olmamasından kaynaklanmaktadır. İbn Rüşd'e göre tevil yapacak kişide çeşitli nitelikler bulunması gerekmektedir. Bu işe talip kişinin dinî, ilmî ve fikrî anlamda yetkinliğe ulaşmış olması gerekmektedir. Tevil işinde yetkin olmayan kişilerin bu işi yapması durumunda hem ayetler bağlamından koparılmış olacak hem de din ile felsefe birbirinden bağımsız, uzlaştırılmamış iki alan olarak gözükecektir. Dolayısıyla İbn Rüşd, tevil yapılması hususunda dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir.

Kaynakça

- Arslan, A. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları, 2016.
- Cevizci, A. *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Say Yayınları, 2017.
- Gül, M. *İbn Rüşd'de Din-felsefe İlişkisi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Korlaelçi, M. "Din-Felsefe Etkileşimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39/1 (1999), 69-78.
- Kur'ân Yolu*. Erişim 9 Mayıs 2023. <https://kuran.diyanet.gov.tr/>
- Okumuş, E. *Din Sosyolojisi*. Ankara: Maarif Mektepleri Yayınları, 2018.
- İbn Rüşd. *Din ile Felsefe Arasındaki İlişki Hakkındaki Son Söz*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2022.
- İbn Rüşd. *Faslu'l-Makâl*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2019.
- Sanoğlu, H. *İbn Rüşd*. İstanbul: İsam Yayınevi, 2011.
- Taylan, N. *Anahatlarıyla İslam Felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- Turan, İ. *İbn Rüşd'de Din- Felsefe Çatışması Meselesi*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.